

מסקי ספיקות

הרב חיים סבחו

הגמרא במסחים דף ט' ע"ב, י' ע"א, עורכת רשימת פסקי ספיקות כחמץ ומצה ומשווה אותם לדיני ספיקות במקומות אחרים בש"ס. (קבוע, כל דפריש מרובא פריש, שחי קופות, שני שבילין וכו').

עלינו לקבוע מה ההלכה בספק חמץ בבית לענין בדיקה ומדוע, ולהשוות הלכה זו לדינים הידועים לנו (משנח אין חוששין שמא גיררה חולדה וכדו') כחמץ.

בהתאם להלכה זו, נצטרך לבדוק כל מקרה ומקרה מפסקי ספיקות שהביאה הגמרא ואת דברי הגמרא המשווה המקרים כחמץ לדיני ספיקות רגילים שבש"ס.

בגמרא דף ט' ע"ב: "תשע צבורין של מצה ואחד של חמץ ואתא עכבר ושקל ולא ידעינן אי מצה שקיל אי חמץ שקיל היינו תשע חנויות. פירש ואחא עכבר ושקל היינו סיפא וכו'".

הגמרא הביאה מקרה שרוב הצבורין, מצה. כלומר, שאם הולכים אחר הרוב (בפירש) אין צורך לבדוק. וממילא שאם לא הולכים אחר הרוב (בקבוע) צריך לבדוק. ומכאן, שפסקה הגמרא שספק חמץ בבית - להומרא. לעומת זאת, כתבה הגמרא: (י' ע"א) "צבור אחד של חמץ ולענינו שני בחים בדוקים ואתא עכבר ושקל ולא ידעינן אי להאי עייל אי להאי עייל היינו שני שבילין וכו'". ובשני שבילין הדין הוא (כדברי רבא) שאם באו בזה אחר זה שניהם טהורים.

ומשמע, שכוונת הגמרא שלגבי בחים, כל בית לא יוצרך בדיקה מספק אם נשאל עליו בפני עצמו. ומשמע שספק חמץ בבית, לקולא.

שיטת רש"י בסוגיא היא שבספק חמץ בבית מחמירים בדאורייתא ומקלים בדרבנן. ולפיכך, אם לא ביטל שאז הספק הוא דאורייתא מחמירים להצריך בדיקה ואילו אם ביטל שאז הספק מדרבנן מקלים שלא להצריך בדיקה.

במקרה הראשון של הסוגיא (ההשוואה לקבוע) מדובר כשלא ביטל ולכן מחמירים ובמקרה השלישי (ההשוואה לשני שבילין) מדובר כשביטל ולכן מקלים.

ואם ישאל השואל, מה טעם נקטה הגמרא מקרה אחד כשביטל ומקרה אחד כשלא ביטל, נשיב שרצתה הגמרא להשוות לפסקים ידועים בהלכות ספיקות וכיוון שדין קבוע הוא לחומרא (במקרה של חשע חנויות) ציירה הגמרא מקרה מקביל כחמץ שהמסק בו יהיה לחומרא (כשלא ביטל). וכיוון שדין שבילין הוא לקולא ציירה הגמרא מקרה מקביל כחמץ שהמסק בו יהיה לקולא.

ומה שיקשה לשיטת רש"י מהמקרה שהשווה ל"בקעה" נפרש בהמשך.

שיטת התוספות בסוגיא היא שאף אם לא ביטל לא יחייב בדיקה מספק כיוון שבית בחזקת בדוק. וזה הטעם שהקלה הגמרא בכל הבעיות. ומה שהחמירה במקרה הראשון (שהשווה ל"קבוע") מפני ששם דנים לא על בדיקת בית אלא על אכילת חתיכה, ולכן זהו המקרה היחיד בגמרא שלא הוזכר בו בית, ולגבי אכילה אין חזקת בדוק מועילה ולא כלום. (וקשה מהמקרה שהשווה ל"שחי קופות" שמשמע בגמרא שהטעם שמקלים בו הוא בגלל "שאני אומר" מדרבנן, אבל בלאן הכי היינו מחמירים וחזקת בדוק לאן נעלמה. ואפשר לתרץ על פי תוס' ביבמות דף פ"ב ע"א (ועיין מהרש"א פסחים י'). שבקופות אין חזקת חולין כיוון שעל החתיכה ננוספה לקופה אין שום חזקה קודמת וא"כ ה"ה בבתיים שעל החתיכה שנכנסה אין חזקות. וכלל זה צריך עיון שהרי אם חזקת החנהגות כלפי תוכן הקופה תשתנה בגלל דין תערובת עם החתיכה הבאה מן החוץ הרי שלכאורה צריכה חזקה זו להכריע גם כלפי ספק החתיכה הנכנסת.

ועוד אפשר לומר, שבמקרה זה, אין הספק מתנסח בשאלה אם יש חמץ בבית אם לאו שעל שאלה זו יש חזקת בדוק אלא באיזה בית נמצא החמץ ואז החזקה אינה מועלת להכריע.)

על פי העיקרון שבשיטת התוס', ניתן לפרש גם פירוש אחר. שבכל הספיקות הקלו מחמת ספיקא דרבנן נרק בספק הראשון החמירו כיוון שהוא ספק לענין אכילת החתיכה והוא ספק דאורייתא. (ולא להיזקק לחזקת בדוק). ואם כן, אפשר עוד להוסיף ולומר שכיוון שנולד הספק על עצם החתיכה כשנטל העכבר מן הערימה, ממילא נולד לגבי דאורייתא וכשנכנס לבית נחמיר להצריך בדיקה כיוון שכבר קבענו שהחתיכה היא חמץ. וזה צ"ע אם אפשר להלק שלגבי אכילה נחמיר ולגבי בדיקה נקל.

שיטת הראב"ד בהשגות הרי"ף היא שגם בספק דרבנן צריך בדיקה. והטעם שצריך בדיקה חמץ על הספק נהקנה (שאיננו יודעים אם יש חמץ בבית) ולכן החמירה הגמרא בספק הראשון להצריך בדיקה. (ובשחי קופות זהו דין מיוחד שתולין החמץ בשאינו בדוק ולא נכנס להסבר זה). ובבעיה שהשוותה לשני שבילין, לא נוצר ספק בבית אלא ספק אם בכלל נכנס החמץ לבית וזה דומה ל"אין חוששין שמא גיררה חולדה" ובמקרה כזה בודאי שאין מצריכים בדיקה.

ואפשר להסביר שהספק במקרה שהשווה לשחי קופות דומה ל"ספק על" לפי שבמקרה הראשון יש ודאי שעכבר נכנס עם חתיכה שהיא ספק חמץ (קבוע) מה שאין כן במקרה זה שיש בו שני צבורין שני בחים ושני עכברים. הרי שיש לפנינו עכבר שנושא חתיכה מצה ועכבר שנושא חתיכת חמץ. העכבר שנושא מצה אינו מפריע לנו וכמו כן הבית שאינו בדוק. נמצא שהספק הוא בבית הבדוק האם נכנס לשם העכבר עם החמץ אם לאו. כלומר, ספק אם נכנס ודאי

חמץ (ולא וראי נכנס ספק חמץ) וא"כ זהו "ספק על". וזהו החידוש במקרה הזה. והחידוש במקרה שהשווה לשני שבילין הוא שאילו היינו דנים את שני הבתים כאחד יש "וראי על" וקמ"ל שדנים כל בית בפ"ע ואז זה "ספק על".

ומה שיקשה מהשוואה לבקעה נפרש בהמשך.

שיטת הרמב"ם.

הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה פרק ב' הלכה י' פסק בעקבות הגמרא: "הניח השעה צבורין של מצה ואחד של חמץ ובא עכבר ונטל ולא ידענו אם חמץ אם מצה נטל ונכנס לבית בדוק צריך לבדוק שכל הקבוע כמחצה על מחצה".

ובהלכה י"א הביא המקרה שהשווה לשני שבילין ופסק "שאינו צריך לבדוק פעם שניה שאין כאן קבוע". וגם זה בהתאם לפסק הגמרא על כל בית בפ"ע.

אלא שהתירושים שחירצנו לרש"י ולחוס' בגמרא לא יחכנו ברמב"ם. שהוא לא חילק בין בטל ללא בטל (רש"י) ולא חילק שבמקרה הראשון הבעיה לגבי אכילה ובשני לגבי בדיקה (חוס').

ואם נחלק, שיש הבדל בין "ספק על" ל"ספק חמץ בבית". שב"ספק על" מקלים, קשה שהרמב"ם עצמו בהלכה י"ב כתב "בא עכבר ונטל חמץ וספק נכנס לבית זה או לא נכנס - צריך לבדוק". וזהו המקרה שהשווה בגמרא לבקעה.

וא"כ בכל מקרה תהא לנו קושיא בין המקרה שהשווה לשני שבילין לבין המקרה שהשווה לבקעה שלכאורה בשניהם זהו "ספק על" ומדוע במקרה הראשון (הי"א) פסק הרמב"ם לקולא. ובמקרה השני (הי"ב) פסק לחומרא.

וכן הקשו המפרשים ברמב"ם.

ואמנם, הקושיא אינה קשה ברמב"ם כלל. שהרי הוא פסק בעקבות הגמרא. כשפסקה, "היינו שני שבילין", פסק כמו בשני שבילין. שכמו שכל שביל בפ"ע הוא בחזקת טהור, כך כל בית בפ"ע הוא בחזקת בדוק.

וכשפסקה "היינו בקעה" פסק כדעת חכמים בבקעה. ושם כתוב וחכמים מטמאים ולכן פסק שהבית צריך בדיקה נוספת. ועיין בגר"א, בשו"ע. ובאמת, צריך לעיין בגמרא מדוע במקרה של שני בתים פסקה היינו שני שבילין ומשמע שא"צ בדיקה ובמקרה של "ספק על" פסקה היינו בקעה ומשמע שצריך בדיקה.

נעייך במקרה שהגמרא השוותה לבקעה. בדף י" ע"א ספק על ספק לא על היינו בקעה ובפלוגחא דר"א זרבנגן דחנן הנכנס לבקעה ביקוח הגשמים וטומאה בשדה פלונית ואמר אחד הלכתי במקום הלז ואיני יודע אם נכנסתי באותה שדה אם לא נכנסתי ר"א מטהר וחכמים מטמאין שהיה ר"א אומר ספק ביאה טהור ספק מגע טומאה טמא.

וכתב רש"י: וחכמים מטמאין דהויה ליה ספק טומאה ברה"ר ור"א לא חשיב לה ספק טומאה אא"כ נכנס לשדה אבל אינו יודע אם האהיל אם לא אבל השחא הוי ליה ספק ספיקא וגבי בחים אפילו רבנן מודו דכיון דבדיקה חמץ דרבנן תלינן לקולא.

ודבריו קשים מאד. שאם כן, לצורך מה הושווה הספק שלנו לבקעה, הרי שם נחלקו ר"א ורבנן אם זהו ספק או ספק ספיקא וכאן בחמץ אין זה משנה כלל היות וזהו דין דרבנן וספק בו לקולא. מה נחנה לנו ההשוואה לבקעה הרי שבדיקה חמץ דרבנן ידענו גם קודם להשוואה זו וגם שספיקא דרבנן לקולא ידענו. (וכן הקשה במהר"ם חלאוה).

ועוד קשה, לרש"י מדוע לר"א זהו ספק ספיקא, שמה נכנס לשדה ואם נכנס ספק האהיל הרי זה הוא ספק אחד אם נטמא אם לאו. וכן הקשה מהרי"ט חלק יורה דעה סימן ב'. ומפורש קושיא זו בחידושי רבינו דוד מבונפיל פסחים.

וכדי להסביר ההשוואה בין חמץ לבקעה הסביר בעל המאור שגם בחמץ יש ספק ספיקא כיוון שישנם שני בחים וספק נכנס עכבר ספק לא נכנס ואם נכנס ספק לאיזה בית נכנס.

וגם דברים אלו קשים בהבנה שסו"ס יש כאן ספק אחד האם נכנס חמץ לבית אם לאו. ומאי נפ"מ לנו אם נכנס לבית אחר או לא נכנס כלל.

ובאמת שדברי בעל המאור מדוייקים בלשון הגמרא שאמרה במקרה זה "ספק על ספק לא על" ולא הזכירה עכברים או צבורים. ונראה אם כן שזהו המשך הספור הקודם שבו עכבר לפני שני בחים וספק לאיזה בית נכנס וכאן נוסף ספק אם בכלל נכנס.

ולולי דברי הראשונים היה ניתן לפרש את פשט הגמרא כך. הגמרא רוצה לדון ב"ספק על" ולהראות האם זה שונה מספק חמץ שנמצא בבית. ואח זה מוכיחה הגמרא מבקעה. ששם, יש דין ספק טומאה ברשות הרבים, ספיקו טמא ואף על פי כן, אין אנו מסתפקים סתם בכל רה"ר שמה נכנסה טומאה שם וטמא מספק, אלא כשנולדה סבה לספק.

ומחלוקת ר"א ורבנן היא כשהלך אדם בבקעה וספק נכנס לשדה, לדעת ר"א זהו מקרה שכלל לא נולד ספק היות ואין ידוע כלל אם נכנס לשדה ולכן אין שייך כאן הכלל ספק טומאה ברה"ר, טמא. ואילו לדעת רבנן סוף סוף נולד ספק כיוון שההלך בבקעה סביבות השדה.

והגמרא משווה כל זאת לחמץ. שבחמץ נחקנה בדיקה על הספק ואף על פי כן, אין חוששין שמא גיררה חולדה. כלומר, צריך שיוולד ספק כדי שנזקיק בדיקה. וזו השוואת גמרא למקרה של בקעה. ששם כשיש עכבר בסביבה וספק על ספק לא על ואז נחלקו ר"א ורבנן אם נחשב "ספק" או שאין כלל ספק.

אלא שאם צודק פרושנו החזור ביהר שאת הקושיא הראשונה, שאם נסיק כרבנן משמע שמקרה כזה נחשב לספק ומצריך בדיקה ואם כן, כל שכן במקרה של שני בחים שנצריך בדיקה ומדוע שם משמע מהשוואת הגמרא לשני שבילין שא"צ בדיקה.

וקושיא זאת כבר חירץ המגיד משנה ברמב"ם. שבמקרה שהשווה לשני שבילין ברור שיש בית שאין צריך לבדוק. וחכמים לא חקנו בדיקה על הספק במקרה שברור שתהיה בדיקה חינטי. וצ"ע בלשון הרמב"ם.

אמנם ההשוואה לבקעה הוכנה במדוייק ובהתאם ללשון הגמרא ולתוכן הסוגיא.

* "כשהנשמה מאירה - גם שמים עומי ערפל" *
* מפיקים אור נעים" *
* * * * *
* (הראי"ה קוק) *
* במגד ירחים לחודש חשוון). *
* * * * *
